

Mato Artuković

*(Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije,
Srijema i Baranje, Slavonski Brod)*

CRTICE O POLITIČKOM RADU BRODSKOGA SABORSKOG ZASTUPNIKA DR. GJURE PILARA

UDK 32-05 Pilar, Gj.
328(497.5)(091):324
Pregledni rad
Primljeno: 30. 3. 2012.

U radu se analizira politička djelatnost dr. Gjura Pilara, brodskega saborskog zastupnika izabranog u prvim saborskim izborima nakon reinkorporacije Krajine. Pilar nije pokazao neki politički talent, i u tome je daleko zaostajao za Pilarom znanstvenikom. Pravaški politički protivnici priznavali su mu veliki znanstveni ugled i osobno poštenje, ali su držali da je u politici «pravo pravcato diete». U Saboru je potpisao «Izjavu» dvanaestorice novoizabranih krajiških saborskih zastupnika, kojom se osporava pravovaljanost i ustavnost Nagodbe. Jedan govor u kojem je istaknuo ulogu činovničkog aparata u izborima na strani vladinog kandidata, što je karakteristika svih saborskih izbora u Hrvatskoj, te dvije interpelacije u kojima se vidi Pilarova osjetljivost za svagdašnje probleme malog čovjeka, rezultat su njegovoga osmomjesečnog rada u Hrvatskom saboru.

Gljučne riječi: dr. Gjuro Pilar kao političar, izbori za Hrvatski sabor 1883., Narodna stranka, Samostalna srpska stranka, Srpski klub, izbori u Brodu 1883.

Uvodne napomene

a) Oktroirani izborni red 1883.

Manifestom od 15. srpnja 1881. vraćen je krajinski teritorij Hrvatske matičnoj zemlji iz koje je bio stoljećima izdvojen za vojničke potrebe Monarhije. Završna faza ovoga procesa reinkorporacije trebali su biti izbori u Krajini za Hrvatski sabor. Prošlo je još dvije godine dok su raspisani izbori na kojima su trebali žitelji bivše Vojne krajine izabrati saborske zastupnike. Na temelju kraljevog otpisa od 22. prosinca 1882. ban Pejačević je kao kraljevski povje-

renik za sjedinjenje hrvatsko-slavonskog krajiškog područja s Provincijalom proglasio 3. siječnja 1883. naredbu o privremenom izbornom redu po kojemu su se trebali izabrati zastupnici reinkorporiranog krajiškog područja u Hrvatski sabor.¹ Prema tom oktroiranom izbornom redu krajiško područje podijeljeno je na 35 izbornih kotara. Gradovi koji su imali 10 000 i više stanovnika činili su za sebe izborništvo. Gradovima koji nisu imali 10 000 stanovnika pripajale su se susjedne seoske općine, da se postigne spomenuti broj žitelja. Današnje brodsko područje imalo je tako tri izborna kotara: 25. izborni kotar sa sjedištem u Oriovcu; 26. izborni kotar sa sjedištem u Brodu (činili su ga još i općine Podvinje i Trnjani), te 27. izborni kotar sa sjedištem u Vrpolju.

Za provođenje izbora u bivšoj Krajini vrijedile su odredbe izbornog zakona od 15. srpnja 1881. o izbornom redu za Hrvatski sabor, ali uz neke izmjene. Stanovnici gradova vršili su izbore samo izravno, a seoskih općina posredno i neposredno. Za bivšu Krajinu određen je i manji cenzus, koji je osiguravao pravo izbora. U gradovima to je pravo pripadalo vlasnicima nekretnina, ako plaćaju najmanje 10 for. (u Provincijalu 15) izravnog poreza; obrtnicima, trgovcima, brodovlasnicima i činovnicima tečevnih društava koji plaćaju 10 for. (u Provincijalu 15) izravnog poreza; javnim članovima obrtničke ili trgovačke tvrtke ukoliko na svakoga otpada najmanje 10 for. (u Provincijalu 15) izravnog poreza.

Kao što je rečeno, stanovnici seoskih općina vršili su izbornu pravo neposredno i posredno. Neposredno su saborskog zastupnika birale osobe koje su posjedovale ili pod svojim imenom ili zajedno sa svojom obitelji ili kao gospodari krajiških zadruga nekretnine u Krajini od kojih su plaćali najmanje 25 for. izravnog poreza (izuzetak su bile osobe ličko-otočkog i ogulinsko-slunjskog okružja koje su plaćale 15 for.). Neposredno izbornu pravo imali su svećenici svih priznatih vjerskih zajednica, aktivni, umirovljeni državni i zemaljski činovnici, općinski načelnici i bilježnici, odvjetnici, doktori svih fakulteta, magistri kirurgije, ljekarnici, inženjeri, pomorski kapetani, učitelji pučkih i građanskih škola. Nadalje, neposredno izbornu pravo imali su obrtnici, trgovci, brodovlasnici, gospodarski i šumski činovnici, činovnici novčanih zavoda koji plaćaju najmanje 20 for. izravnog poreza. Kao što vidimo, ovaj oktroirani izborni red stvorio je široku činovničku bazu izbornoga tijela, koja je uvijek bila zavisna od vlasti i morala glasovati po željama vlasti. Posredno su birale saborskog zastupnika osobe koje su imale osobno ili sa svojim obiteljima ili kao gospodari krajiške zadruge nepokretnine od kojih su plaćali najmanje 3 for. izravnog poreza. Uz njih tako su birali i obrtnici, trgovci,

¹ M. Gross, A. Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, (Zagreb, 1992.), 506.

šumarski i gospodarski činovnici te činovnici novčanih zavoda koji plaćaju najmanje 5 for. izravnog poreza.²

Pravo biranja saborskog zastupnika imale su osobe koje su stekle zavičajno pravo u kojoj od krajiških općina i ako su navršile 24 godine. Oni koji su vršili izbornu pravo neposredno zvali su se izbornici, a oni koji su vršili izbornu pravo posredno zvali su se birači.

Izbore je trebalo pripremiti. U roku od 10 dana nakon što je zakon o izbornom redu proglašen u Zborniku zakona i naredaba, trebala su gradska i općinska poglavarstva popisati osobe koje imaju neposredno, odnosno posredno izbornu pravo. U općinama koje imaju i posredno i neposredno pravo izbora, moraju se izborne listine sastaviti posebno za izbornike, a posebno za birače. U općinama čije područje spada na dva ili više izbornih kotareva, imaju se izborne listine birača i izbornika sastaviti za svaki izborni kotar posebno.

Kad se izborne listine sačine, morale su se izložiti kroz 8 dana na javni uvid na općinskim zgradama. U tom periodu bila je otvorena mogućnost za prigovore na popis birača i izbornika unesenih u listine. Svatko može tražiti da bude unesen ili da netko bude ispisan iz listine ukoliko to i argumentira. Prigovor se vršio pismeno ili usmeno uz zapisnik. Izbor izbornika vrši odbor koji se sastoji od općinskog načelnika i dva općinska zastupnika, koje izabere općinsko zastupstvo. Biranje izbornika obavlja se javno i usmeno. Birači koji biraju zastupnika posredno, biraju ga tako da svaka skupina od 50 birača određene općine bira jednog izbornika, koji je onda s neposrednim izbornicima birao zastupnika izravno na biralištu. Budući da su izborne listine sastavljale općinske i gradske vlasti koje su unaprijed bile agitatori vladinog kandidata, te su listine bile gotovo redovito podložne kritikama, jer su među izbornike uvrštavali Vladi odane osobe iako nisu imale izbornu pravo, a propuštali su unijeti u popis one koji su bili skloni opoziciji, premda su imali pravo izbora. Prigovori protiv izabranih izbornika podnose se općinskom poglavarstvu u roku od tri dana, a reklamacioni odbor je imao sve riješiti u roku od pet dana i s obrazloženjem dostaviti strankama. Nezadovoljna stranka može uložiti priziv Stolu sedmorice kao najvišem sudištu u roku od pet dana. Stol sedmorice rješava prizive u roku od osam dana u senatu od tri člana. Na temelju rješenja Stola sedmorice reklamacioni odbor ima ispraviti i konačno sastaviti izborne listine.

Mjesto i dan izbora, kao i sat kad izbori počimaju i kad završavaju, ima kotarski ured, odnosno gradsko poglavarstvo proglasiti najmanje deset dana unaprijed u službenim novinama i oglasima te vješanjem izbornih listina

² *Sloboda*, 5.1.1883., 2, Naredba bana Kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije; v. i J. Turkalj, *Pravaški pokret 1878.-1887.*, (Zagreb, 2009.), 183.

na službenim općinskim zgradama u svim mjestima određenoga izbornog kotara.

Na izboru zastupnika, izbornici su se prozivali abecednim redom i glasovali su usmeno. O svakom izboru morao se sačiniti zapisnik u dva primjerka, koji je sadržavao mjesto i dan izbora, vrijeme kad je izbor počeo i završio, broj izbornika koji su glasovali, ime izabranog zastupnika i s koliko je glasova izabran. Jedan primjerak zapisnika daje se izabranom kandidatu da mu bude vjerodajnica na Saboru, a drugi primjerak gradskom poglavarstvu, odnosno kotarskom uredu, koji o izboru izvješćuju bana i prilažu tom izvješću izborni zapisnik.³

b) Samostalna srpska stranka i Srpski klub

Jedno od vrlo važnih pitanja s dalekosežnim posljedicama za hrvatsku politiku i hrvatsko-srpske odnose bilo je usmjerenje srpske politike i prestrojavanje srpskih zastupnika izabranih na izborima bivše Krajine 1883. Oni su se u tom prestrojavanju svi opredijelili za pristupanje vladinoj Narodnoj stranci. Pri tome se takav izbor i u političkim srpskim krugovima, a onda i srpskoj historiografiji, opravdavao školskom politikom bana Ivana Mažuranića. No, unatoč mnogim zamjerkama njegovoj školskoj politici, Srbi zastupnici u Hrvatskom saboru ostali su vjerni vladi Narodne stranke na čijem je čelu bio Ivan Mažuranić. Ovu svoju staru vjernost potvrdili su i na sastanku u Čereviću 26. srpnja 1878. Prema tome u Hrvatskoj je davno prije nego kod Srba u Ugarskoj prevladala politika tzv. notabiliteta iz Srijema, koja je osigurala svoju odanost Vladinoj stranci. Najuglednija imena ove notabilitetske struje bili su: Svetozar Kušević, Vasa Đurđević, Đura Đurković, Jovan Subotić, Mihajlo Rogulić, Nikola Krestić, Vasa Kotur, Đoka Krestić. Ovu «realnu politiku» notabiliteta, dakle bogatijih slojeva srpskog građanstva u Hrvatskoj, podržavao je i srpski episkopat u Karlovačkoj Patrijaršiji, jer je želio u njima naći saveznike protiv Srpske slobodoumne stranke, koja mu je predstavljala upornog protivnika na području crkveno-školske autonomije i bila osporavatelj prevlasti u narodno-crkvenom životu.⁴ Jedini opozicionalac Srbin u Hrvatskom saboru u vrijeme bana Ivana Mažuranića bio je dr. Milan Đorđević. On i njegov sumišljenik Sava Stojšić predstavljaju začetnike druge, samostalne struje srpske politike u Hrvatskoj. Nakon neuspjelog pregovaranja s Neodvisnom narodnom strankom, Đorđević se odlučio na osnivanje nove, Samostalne srpske stranke, koja bi bila nezavisna i prema vladinoj stranci i prema drugim hrvatskim stranka-

³ *Sloboda*, 10.1.1883., 4, Nadopunjak privremenom izbornom redu od 3. siečnja 1883; usp. i J. Turkalj, *Pravaški pokret*, 183.

⁴ M. Artuković, «Srpski glas (1882.-1883.) – prilog proučavanju srpskog novinstva u Hrvatskoj», *Povijesni prilozi* 15, (1996.), 138.

ma. Osnivanje Samostalne srpske stranke bilo je neobično važno uoči sjedinjenja Vojne krajine s Hrvatskom. Objava kraljevskog manifesta o sjedinjenju i nadolazeći saborski izbori bitno su utjecali na stvaranje ove stranke. Pobjeda jedne ili druge struje srpske politike, notabilitetske ili buduće samostalne, trebala je dati smjernice za političko djelovanje srpskih zastupnika iz Krajine. Misao Samostalne srpske stranke, koju je «Zastava» zagovarala i poticala od 1878., ostvarena je na zboru u Rumi 14. kolovoza 1881. Unatoč protivljenju protivnika osnivanja nove stranke, koji su također došli na zbor (Rogulić, Subotić, Đurđević, Pejičić), na zboru u Rumi stvorena je Samostalna srpska stranka i formuliran njezin program.⁵ U središtu djelovanja stranke izraženom u programu isključivo su etnički zahtjevi, a što se tiče hrvatske autonomije, i napose pitanja njezine cjelokupnosti, ponajprije sjedinjenja Dalmacije, Samostalna srpska stranka se rano pokazala kao protivnik te cjelovitosti. Srpski samostalci su počeli izdavati i svoje glasilo, «Srpski glas». Prvi broj izašao je u Rumi 15. listopada 1882. pod uredništvom dr. Milana Đorđevića. Bio je to dobro uređivan list, pregledan i jasan, s velikosrpskim pogledom na bitna pitanja hrvatsko-srpskih odnosa. No, ono što je bitno, i stranka i list i njegov urednik vrlo brzo su iz temelja promijenili svoju političku koncepciju. Stranka je prvobitno zamišljena kao «samostalna» prema svim hrvatskim strankama, dakle i Narodnoj stranci. Ta se preobrazba događa 1882.-1883. uoči izbora u Krajini za Hrvatski sabor. To je vrlo važan događaj u povijesti Hrvatske, napose u hrvatsko-srpskim odnosima. Uoči tih izbora «Srpski glas» propagira ideju stvaranja jedinstvene srpske stranke. Na stranicama ovoga lista izbija strah da će se hrvatske stranke na tim izborima složiti. Te je izbore Đorđević i njegov list shvatio kao borbu Hrvata i Srba. Ujedinjenje Hrvatske i mogućí zajednički nastup hrvatskih stranaka na izborima u Krajini Đorđević je shvatio neprijateljskim činom prema Srbima. Dođe li do takva grupiranja «da se Hrvati bez razlike političke boje slože u jednu cjelinu», to bi za «Srpski glas» bilo vođeno željom Hrvata «da bi tako srpski živalj svladati i potisnuti mogli». Ovaj strah o zajedničkom nastupu hrvatskih stranaka na tim izborima nije bio opravdan, ali je zanimljiv povijesni fenomen koji je preživio stoljeća.

Samostalna struja vrlo brzo je pokazala svoje slabosti. Na zboru izbornika petrovaradinskog okruga u Mitrovici 25. veljače 1883. zaključeno je da srpski zastupnici formiraju poseban «Srpski klub», te da pomažu vladu bana Pejačevića dok ona «zastupa zemaljske interese i potpomaže ostvarenje srpskih želja». Milan Đorđević se potpuno suglasio s ovom odlukom, koja je negirala samo postojanje stranke koju je sam osnovao i na čijem je čelu bio. To je «Srpski glas» dovelo u sukob sa «Zastavom», koja je zagovarala opstanak

⁵ Program Samostalne srpske stranke iz 1881. v. u T. Cipek, S. Matković, *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842.-1914.* (Zagreb, 2006), 291-292.

Samostalne srpske stranke prije svega da se ne produbljuje sukob s Hrvatima.⁶ Na izborima 1883. u Krajini izabrano je 18 Srba, od kojih je 17 prišlo mađaronskoj Narodnoj stranci.⁷

Idejni začetnik «Srpskog kluba» bio je novinar bečke «Neue Freie Presse» Đura pl. Đurković. Potkraj 1882. njegovu ideju o klubu srpskih zastupnika lojalnom Vladi prihvatili su Srbi, koji su kao članovi Narodne stranke bili izabrani na saborskim izborima 1881. «Bile su to pripreme za bitne političke promjene koje su u parlamentarnom sustavu Hrvatske uslijedile 1883. g. nakon saborskih izbora u bivšoj Vojnoj Hrvatskoj i Slavoniji.»⁸ Kao što je već istaknuto, formalna odluka o stvaranju saborskog kluba lojalnog Vladi donijeta je na zboru srpskih birača u Srijemskoj Mitrovici u veljači 1883. Važnu ulogu na tom skupu imao je podban barun Jovan Živković, tada najznačajniji Srbin u Vladi Narodne stranke od vođa budućega Srpskog kluba.⁹ Na izborima u bivšoj Vojnoj krajini u travnju 1883. i rujnu 1884. u reintegriranoj Hrvatskoj, Srbi su nastupali kao članovi Narodne stranke. No, oba puta su se u Hrvatskom saboru izdvojili u «Srpski samostalni klub». Do službenog stapanja «Srpskog samostalnog kluba» i Kluba Narodne stranke dolazi 6.-8. listopada 1884. Od tada se klub Srba u Hrvatskoj pojavljuje samo kao «Srpski klub». Prije nego je stapanje izvršeno, dva vladina kluba bila su povezana deseteročlanom delegacijom Srpskog samostalnog kluba, koja je bila nazočna sjednicama Kluba Narodne stranke. Fuzijom su prihvaćeni postojeći klupski programi kao jedinstveni program Narodne stranke i njezinog podkluba – Srpskog kluba.¹⁰ «Srpski klub je od kraja 1883., nakon što raspadnuta Narodna stranka više nije bila dovoljno siguran oslonac u Hrvatskom saboru, postao nova jezgra vladine većine.»¹¹

S obzirom na činjenicu koju smo upravo iznijeli, valja istaknuti sljedeće: Srbi u Hrvatskoj i Ugarskoj uvijek su usklađivali svoju politiku prema službenoj politici Srbije. «Prestanak sukoba na službenoj razini između Srbije i Austro-Ugarske nakon 1878. bitno je utjecao i na razvoj srpske politike u Hrvatskoj.»¹²

⁶ *Zastava*, 18 (30) 12. 1883, Novi Sad 17. decembra; o transformaciji Samostalne srpske stranke v. članke u *Srpskom glasu* br. 14/1883., Mitrovačka konferencija; br. 29/1883., Srpska stranka i jadi hrvatski; br. 98/1883., Sa sabora; br. 100/1883., Srpska stranka

⁷ M. Gross, A. Szabo, *Prema hrvatskome*, 506.

⁸ N. Rumenjak, *Srpski zastupnici u Banskoj Hrvatskoj. Okvir za kolektivnu biografiju 1881.-1892.*, (Zagreb, 2003), 17.

⁹ Rumenjak, *Srpski zastupnici*, 17-18.

¹⁰ Rumenjak, *Srpski zastupnici*, 20.

¹¹ Rumenjak, *Srpski zastupnici*, 18.

¹² Rumenjak, *Srpski zastupnici*, 21.

Ovakvo grupiranje koje je tada započelo, a nastavilo se kroz sljedeća duga desetljeća trajno je opteretilo hrvatsko-srpske odnose. Tada je uspostavljeno čvrsto savezništvo Srba i stranke na vlasti i struktura vlasti, koje se u Hrvatskoj s pravom smatralo antihrvatskim.

Izbori u Brodu 19. travnja 1883.

Izbori 1883. u krajiškom dijelu Hrvatske bili su osobito važni. Oni su odlučivali hoće li se učvrstiti potpuna vlast Narodne stranke ili će opozicija (Stranka prava i Neodvisna narodna stranka) uspjeti spriječiti njezinu apsolutnu prevlast. U Brodu su na izbore izašli predstavnici dviju stranaka: Vaso Bratelj, gradonačelnik Broda, kao kandidat Narodne stranke i dr. Gjurio Pilar, kandidat Neodvisne narodne stranke. Uz ove dvije stranke, u Brodu su postojali i simpatizeri Stranke prava, ali u ovo doba nisu još uvijek bili tako snažni ni dobro organizirani da bi mogli istaknuti svoga kandidata. Najistaknutiji predstavnici Narodne stranke i Neodvisne narodne stranke u Brodu bili su Vaso Bratelj, vladin kandidat, odnosno dr. Ignjat Brlić kao vođa neodvišnjaka. «Borba medju ovom dvojicom i njihovimi strankami za posljednjih gradskih izborah bila se strašno zaoštrila, a svoj vrhunac postići će, kako se vidi, kod budućih izborah za Sabor», pisao je dopisnik pravaške «Slobode». Očito nesklon Brliću, taj je brodski pravaš istaknuo da je ovaj ocijenio da se sam ne će moći suprotstaviti Bratelju, koji je svoju popularnost u Brodu potvrdio pola godine ranije izborom za gradonačelnika, pa je kao kandidata predložio dr. Gjurio Pilara, uglednoga Brođanina i proslavljenog znanstvenika i profesora. Bratelj je bio profesor klasične filologije,¹³ član Narodne stranke još iz vremena kada je ona bila u opoziciji, bio je urednik njezinih novina «Branika» i prijatelj njezinih prvaka Miškatovića i Vončine. Dopisnik «Slobode» (pravaški list koji je izlazio na Sušaku) iz Broda s poštovanjem piše o Pilaru, ali drži da je u politici «pravo pravcato diete». Žalio je što se Pilar bacio na političko područje, koje je «za njega najnezahvalnije područje... k tomu uz program 'neodvišnjaka'». Pilar je stekao ugled u znanosti i «ne bi želili da ovaj glas zablati političkimi svojimi djeli u Hrvatskoj». Dok je o Pilaru i kao čovjeku i kao znanstveniku govorio sa simpatijama, dopisnik «Slobode» o Bratelju nema lijepih riječi, karakterizirajući ga riječju starih Brođana «furda» (otpad, škart). Uspoređujući njihove programe pravaš iz Broda piše: «Jedan i drugi su za nagodbu, jedan i drugi će biti za naše zlo, za sve što su narodnjaci učinili bez Krajine... Ne znamo ni sami od ova dva zla, koje je manje.»¹⁴

¹³ Vasilj Bratelj nije bio nepoznat u kulturnom životu Hrvatske svoga vremena. Preveo je *Improvizatora* Hansa Christiana Andersena, kojeg je u svojoj «Zabavnoj knjižnici» 1878. objavila Matica hrvatska. Uz to napisao je studiju *Homerove pjesme, njihovo mjerilo i njihov jezik. Za svoje učenike napisao prof. Vasilj Bratelj, Zagreb 1869.*

¹⁴ *Sloboda*, 21.1.1883, 9, Brod na Savi.

Predizborna skupština Pilarovih pristaša održana je 15. ožujka 1883. Sazvao ju je Odbor od 10 građana («Pilarovci»). Gradsko poglavarstvo dopustilo je održavanje skupštine, a za povjerenika je postavljen S. Vuković koji je bio penzionirani c. kr. kaplar. Na skupštinu su se odazvali iz svih slojeva građanstva, pa se okupilo veliko mnoštvo. Glavni govornik bio je dr. Ignjat Brlić, koji je u podužem govoru dao pregled povijesti sloboda, naglašavajući značenje Francuske revolucije u tom procesu. Opisao je zatim zasluge Krajine za spas Monarhije, značenje hrvatske autonomije, te istakao kakvog zastupnika Hrvatska i Brod trebaju. Skupštini je predložio kao kandidata dr. Gjuru Pilara, koji nije bio nazočan. Brlić ga je predstavio kao znanstvenika kojega poznaje i domaća i inozemna znanstvena javnost, kao autora knjiga na njemačkom, francuskom i hrvatskom jeziku. Osobito je istaknuo njegovo znanstveno putovanje po Bosni i Hercegovini da bi istražio njihovo rudno bogatstvo. «U njemu vidimo poštena, požrtvovna, učena, egzistencijom osigurana muža, koji ne bude za svoj interes radio već za domovinu i Brod».¹⁵

Iako se trudi ostaviti dojam neutralnog promatrača ova dva kandidata, pravaški dopisnik je ipak više kritike sasuo na glavu vladinog kandidata. «Visoki sljedbenici Vasine nauke šire i trube po Brodu poput apoštolah njegov nauk, e da bi tim pripovijedanjem si pribavili čim više privrženikah, tj. glasovah. Na usta duhovitog učitelja trube mu učenici po gradu, da se proti vlasti ne smije 'kurtisati'; da naša vriedna vlada što god radi, dobro i pametno radi; da su 'Narodne novine' koje u Zagrebu svaki dan izlaze, najbolje cajtunge; da 'Sloboda' zna samo poštene ljude à la Bratelj ocrnjivati; da su stekliši prevratnici, da će oni Hrvatsku prije ili kašnje upropastiti, itd. Nu bi reći da te pogrde i bezobrazno bulaznjenje našega književnika na 'Slobodu' i Stranku prava ne nalaze tla kod građanstva», o čemu svjedoči i činjenica da se brodska čitaonica pretplatila na «Slobodu».¹⁶ Dopisnik «Slobode» nastavlja s još jačom diskvalifikacijom Bratelja. «I našem književniku je već dopro do nosa miris tečnih jelah iz banskih kuhinjah, rada bi ih i on prokuhavati sa drugovi mu. Hoće se našem načelniku mastne službice, pa zato ovaj renegat rukama i nogama radi, da ga izaberu za narodnog zastupnika. On je već počeo rabiti i protuzakonita sredstva samo da si izbor osigura.» Tako prema vijestima u «Slobodi» gradonačelnik manipulira izbornim listinama, ne izlaže ni liste birača ni izbornika kako bi po zakonu morao.¹⁷

Budući da nije bio na skupštini na kojoj je na prijedlog dr. Brlića proglašen kandidatom Neodvisne narodne stranke za saborskog zastupnika, Pilar je ubrzo došao u Brod i predstavio svoj izborni program. «Za svoju zastu-

¹⁵ *Sloboda*, 23.3.1883., 35, Izborna kretanje po Granici.

¹⁶ isto.

¹⁷ isto.

pničku dužnost smatram raditi složno sa svojimi političkim prijatelji da se interesi bivše vojničke Krajine zakonom zaštite, pa ukoliko nisu oni novijimi ustanovami dovoljno zaštićeni, da se ove ustanove drugim, puku u Krajini povoljnijimi zamiene; da se cjelokupnost naše domovine, koja se je davno željenim utjelovljenjem vojničke Krajine bitno pomakla, popuni sdruženjem posestrime Dalmacije, i da se državno-pravni položaj naše kraljevine prema njezinom priznanom pravu i stečenom iskustvu popravi, samouprava prema njezinom interesu razširi, te da se stoga ustanove nagodbenog zakona prema njezinoj koristi propisanim načinom promieni.» Već je iz ovoga programa jasno da Pilar ne smatra Nagodbu nedodirljivim državnim temeljom i nipošto ne iznenađuju njegovi prvi koraci u Saboru kad je potpisao «Izjavu» s 12 zastupnika koji poriču pravovaljanost Nagodbe. Pilar ističe svoje uvjerenje da je ujedinjena Hrvatska ne samo «najsigurnije jamstvo svestranom razvitku i napredku našega naroda, nego i čvrsti naslon našem sjajno vladajućem domu». Uz to ističe da želi «da se ukloni i za naviek onemogućući plemenski razdor dvoimene, nu jednokrvne braće», Srba i Hrvata, koji je donio veliku štetu zajedničkoj domovini. «Kad nam je ista domovina, isti jezik i sudbina ista, nek nam i rad ujedinjen bude, da nam se domovina podigne, jezik procvate, a sudbina da se na bolje udesi».¹⁸ Pilar, kao što vidimo, zastupa političke nazore Neodvisne narodne stranke: želio je sjedinjenje Dalmacije, proširenje autonomije Hrvatske promjenom Nagodbe i rad na slozi Hrvata i Srba. To su bile temeljne točke njegovog izbornog programa.

Skupština građana koja je proglasila Vasilja Bratelja za kandidata Narodne stranke sastala se u čitaonici 8. travnja 1883. Skupštinu je otvorio podnačelnik grada Broda, Josip Baumeister, a predsjedavao joj je Viktor Selinger, inače dopisnik osječke «Drave». Konstituiran je Odbor od 10 osoba, koji je trebao voditi agitaciju za Bratelja. Ni on nije na skupštini iznio svoj program. Za vrijeme skupštine vijorila se zastava s natpisom: «Živio Bratelj, kandidat Broda, občine Podvinj i Trnjana».¹⁹ Program vladinog kandidata bile su dvije temeljne točke: poštovanje i obrana Nagodbe i zastupanje brodskih interesa.²⁰

Udarca snaga vladinog kandidata bio je i u Brodu, kao i u cijeloj Hrvatskoj, činovnički aparat. «Organi občinski i beamterija hoće da Pilarove izbornike silom strpaju u redove vladine stranke. Seljaci viču na sva usta: gdje je sudac i predstojnik u stranki tamo ne idemo pa makar i bajunete naparili.» Iako ima tonova koji pokazuju indiferentnost prema izboru jednoga

¹⁸ *Sloboda*, 25.3.1883., 36, Izborna kretanja po Granici; *Pozor*, 6.4.1883., 89, Građani i izbornici brodske kotara (proglas dr. Đure Pilara); *Narodne novine*, 14.4.1883., 86, Izborni proglasi.

¹⁹ *Sloboda*, 13.4.1883., 44, Izborna kretanja po Granici.

²⁰ *Pozor*, 17.4.1883., 88, Program vladinog kandidata.

ili drugoga kandidata, brodski dopisnik «Slobode» ne može sakriti simpatije za Pilara. «Hoće li izbor Pilarov opravdati nade, što ih u njegovo poštenje stavljaju brodski izbornici, to će budućnost pokazati. Većina nas je uvjerena, da će prije odstupiti nego da postane nevjera, za koju smo pripravili glogove kolce.»²¹

Kao što rekosmo, udarna snaga vladinog kandidata svugdje u Hrvatskoj u predizbornoj kampanji bio je činovnički aparat. Ni onaj u Brodu nije se dao nadmašiti u revnosti. Iako napose «Sloboda» ističe zloporabe, čini se da Bratelj svoju agitaciju nije vodio smrtno ozbiljno. Pokazuje to i njegov nastup u Trnjanima. Doduše, taj se nastup odvijao uz asistenciju činovnika, ali ju on sam nije tražio. Kad je na skupu u Trnjanima preporučio svoj program, i sebe kao kandidata, u mnoštvu je odjeknuo usklik: «Živio Pilar!» Na taj usklik Bratelj je odgovorio: «Pa živio Pilar!»²²

Predsjednik izbornog odbora za brodski izborni kotar bio je trgovac Josip Ferić, kojega dopisnik «Slobode» zove «Švabomanom», jer iako je rođen u Brodu, ni u starosti nije dobro znao hrvatski jezik. U «Slobodi» se napose hvali hrabrost izbornika Podvinja i Trnjana. Ističemo to, jer se radilo o glasilu Stranke prava, koja je bila politički protivnik i Narodne stranke i Neodvisne narodne stranke, pa se svjedočenju njezinog dopisnika može pokloniti veće povjerenje. «Birači podvinjske i trnjanske općine morali su po noći preko vodah, gorah i šumah bježati, jer su na glavnih cestah bili postavljeni žandari, koji su svojim bajunetami pričeli biračem ići u Brod na biralište koji nisu za Bratelja htjeli glasovati. Ali krajišnik ostao je čvrst kod svoje rieči, nije se dao uapšenjem preplašiti, ostao je nepomičan kao klisura.»²³

Na samom biralištu jedni i drugi izbornici bili su međusobno odvojeni zastavama oba kandidata i crnožutom zastavom, koja je bila između ove dvije. Mir je osiguravao velik broj žandara i jedna satnija vojske iz brodske tvrđave. Prije samih izbora Bratelj se na biralištu još jednom obratio izbornicima i preporučio svoju kandidaturu. Dopisnik «Slobode» uvjerava da je govor bio sračunat da izazove protukandidata, ali u tome nije uspio. Pilar nije htio na biralištu govoriti, jer je predsjednik izbornog odbora tražio da on prvi govori, iako je običaj bio da se prvi izbornicima obraća Vladin kandidat. U svom govoru na biralištu Bratelj je Pilara predstavio kao čovjeka za kojega nije politika «već čekić u ruke, kojim neka ide probati tvrdoću pojedinih rudah, a sebe sa svojim modernim programom u vili Jozice Miškatovića skovanim kao najsposobnijeg iztica». Ipak, ističe dopisnik «Slobode», «morade sa bojišta sa svojom četicom inteligencije uma i srca brodsčkoga sramotno

²¹ *Sloboda*, 15.4.1883., 45, Izorno kretanje po Granici.

²² *Pozor*, 12.4.1883., 83, Brod u Slavoniji.

²³ *Sloboda*, 11.5.1883., 56, Dopisi. Brod na Savi.

umaknuti pred seljačkom masom».²⁴ Ovo je bila aluzija na Brateljev predizborni govor 15. travnja 1883. kad je Brliču poručio u prostorijama brodske «Kasine»: «Vidit ćemo se kod Philippah²⁵ 19. o. mj. ja sa mojom legijom inteligencije uma i poštena srдца, a vi g. dr. Brlič, sa vašom zasliepljenom rakijom i vinom podkupljenom seljačkom masom.»²⁶ Očito je Bratelj svojim glavnim konkurentom shvaćao dr. Ignjata Brliča, koji je i potaknuo Pilara da se prihvati kandidature.

Od 555 izbornika, koliko ih je u Brodu na izbornoj listi bilo, glasovalo je 493 (88,83%). Pilar je dobio 297 glasova, a Bratelj 196. U izvješćima o slavju nakon pobjede nisu nedostajale i tada uobičajene pjesme, koje su za takve zgode ispjivali amateri.²⁷ Važna činjenica kod ovih izbora jest da je i svećenstvo poduprla kandidata Neodvisne narodne stranke. Svjedoči o tome i izvješće u «Slobodi» da su Brateljevi privrženici polupali prozore na župskom stanu, jer brodski župnik Florijan Latković nije htio glasovati za Bratelja. Vrijedno je napomenuti da «Sloboda» ponavlja kako su srpski birači pristajali na ovim izborima uz Pilara.²⁸

Ukupni rezultat izbora za Krajinu bio je vrlo nepovoljan za opoziciju. Od 35 mandata Narodna stranka osvojila je 25 (od toga 18 Srba od kojih su njih 17 izravno pristupili Narodnoj stranci). Stranka prava osvojila je 6 mandata, što se može smatrati uspjehom unatoč oktroiranom izbornom redu, koji je stvorio veliki broj činovničkih izbornika, dakle zavisnih glasača, i usprkos favoriziranju Srba koji su bili odani Vladi, kao i žestokom pritisku državnoga činovničkog aparata. Neodvisna narodna stranka kao umjerena opozicija i predstavnica obrazovanih slojeva doživjela je potpun neuspjeh. Izabran je samo jedan njezin kandidat, i to u Brodu dr. Gjuro Pilar. Mađarska vlada nije dopuštala dugo sazivanje krajišnika u Sabor, iako je rezultat izbora za nju bio povoljan. U međuvremenu dogodio se i narodni pokret 1883. Tek u prosincu 1883. došli su saborski zastupnici iz Krajine u Hrvatski sabor, prvi puta nakon 1865.²⁹

---

²⁴ isto.

²⁵ Aluzija na bitku kod Philippa 42. pr. Krista, kada su se sukobile republikanske snage (Brut i Kasije) s jedinicama trijumvira Antonija i Oktavijana. U bitci su republikanske snage poražene, a Brut i Kasije su izvršili samoubojstvo.

²⁶ *Sloboda*, 11.5.1883., 56, Dopisi. Brod na Savi.

²⁷ *Pozor*, 23.4.1883., 93, Naši dopisi; isto, 24.4.1893.,94, Pozdrav g. Đuri Pilaru.

²⁸ *Sloboda*, 11.5.1883., 56, Dopisi. Brod na Savi.

²⁹ M. Gross, A. Szabo, *Prema hrvatskome*, 506; više o rezultatima izbora u Krajini v. J. Turkalj, *Pravaški pokret*, 183-208.

Dr. Đuro Pilar kao saborski zastupnik

Krajiški zastupnici došli su u Sabor 17. prosinca 1883. Na pozdrav predsjednika Sabora Nikole Krestića, odgovorio je u ime novoizabranih saborskih zastupnika Ivan Kukuljević, koji je bio izabran izvan stranaka. Osim uobičajenih kurtoaznih riječi zahvale, istaknuo je i nešto što je moglo uznemiriti duhove u Saboru: «Napokon imam očitovati, da glede ocjene dosadanjih činjenica, koje su svršene bez dozvole i znanja Krajine, pridržavaju si gospoda zastupnici krajiški svoju izjavu i mnijenje izreći za kasnije vrijeme.» Predsjednik je odmah reagirao da si i on pridržava pravo ispitati je li ta buduća izjava u zakonitoj formi, odnosno «je li nesadržaje što protuzakonito».³⁰ Ovom intervencijom predsjednik je očito htio dati do znanja da ne će dopustiti da se Nagodba dovodi u pitanje.

Dr. Gjuro Pilar verificiran je 30. prosinca 1883., kad i većina krajiških saborskih zastupnika. Još za vrijeme postupka verifikacije duhove u Saboru uznemirila je «Izjava» dvanaestorice zastupnika iz Krajine među kojima je bio i Pilar,³¹ koju su podnijeli 19. prosinca 1883. odmah po dolasku u Sabor. Na početku «Izjave» potpisnici se zahvaljuju kralju «na zajamčenoj naklonosti i oćinskoj brigi» što se «udovoljiti udostojao» «da se jednom u vojne svrhe otudjeni diel ustavnosti privede». Potpisani obećavaju i nadalje vjernost krajišnika kako je ona poviješću zasvjedoćena. No, bitni je dio «Izjave» onaj u kome 12 novoizabranih krajiških zastupnika jasno izražava stav da ne može priznati Nagodbu i one državopravne činjenice koje su stvorene nakon nje. «Ali stupajući ovim na osnovu postojećih obstojnosti na polje uzajamna rada u korist ove kraljevine izjavljujemo svećano, da mi obzirom na previšnji odpis od 9. svibnja 1861., u kojem Njegovo Velićanstvo glede krajiškog zastupništva izjavljuje, da je ‘uvažujući državopravna pitanja, koja saboru tomu nadležne, i koja se jednako tiću teritoraja tako provincijalnog, kano i krajiškog, kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, nemogu pravovaljano riešiti bez sudjelovanja vojnićke Krajine, spadajuće na cjelovitost tih kraljevina, obnašao premilostivo dozvoliti i izdat u tom smislu shodne naloge’, nemožemo priznati pravovaljanosti i ustavnost svim onim državopravnim činjenicam počam od zaključene nagode sa svima promjenama, koje su bez našeg sudjelovanja stvorene i kojih štetne posljedice ceo narod osjeća, te koje da se sa ustanovama, našim potrebama odgovarajućima, zamjene ustavnim putem, mi ćemo nastojati, pak se ćvrsto nadamo, da ćemo u tom našem nastojanju

³⁰ *Saborski dnevnik Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije godina 1881.-1884.*, (dalje: SD) sv. II, Zagreb 1884., 786.

³¹ Izjavu su potpisali: Stjepan Kutuzović, Makso Lonćarević, dr. Grga Tuškan, Ladislav Krajać, Mato Ivić, Stjepan Pejaković, dr. Gjuro Pilar, Milan Pavlović, dr. Fran Pilepić, Nikola Milić, Andrija Ivić, Nikola pl. Ćudić, usp. SD II, 793.

bratsku podporu svih zastupnikah zadobiti.»³² Kao što vidimo, zastupnici su se pozvali u «Izjavi» na kraljev otpis od 9. svibnja 1861. da bi svojim argumentima dali veću težinu. No, podpredsjednik Sabora Mirko Hrvat odmah je odgovorio da ovu «Izjavu» «naperenu proti državnom temelju» Sabor ne može uzeti u obzir. Dr. Grga Tuškan dodatno je uzbudio duhove primjedbom da oni zastupnici iz Krajine, koji nisu potpisali tu «Izjavu», ne zastupaju krajiški narod. Zbog toga «neparlamentarnog izraza», za koji je zaradio pljesak s galerija, potpredsjednik Sabora ga je ukorio i navijestio mu i strože mjere ako ponovi «takav izraz».³³ I svi ostali zastupnici iz Krajine najavili su ranije da će potpisati tu «Izjavu», ističući dapače, da je «takova izjava preblaga za njih». No, prema javno izrečenom, a nedemantiranom, ukoru dr. Grga Tuškana, ti su zastupnici odustali od prvotnog nauma, «jer se je počelo od druge strane drugačije s njimi raditi». Preko te Izjave, kako je rečeno, podpredsjednik Sabora Mirko Hrvat prešao je na dnevni red, a Ivan Kukuljević najavio s njom u vezi izjavu drugih 20 zastupnika iz Krajine.³⁴

U vrijeme kad je podnesena «Izjava» dvanaestorice zastupnika atmosfera je bila vrlo napeta. Već na ulazu u Sabor stajali su oružnici, na hodnicima, pa i na vratima same sabornice bili su također oružnici. Predsjedništvo Sabora nije htjelo da bilo što izmakne kontroli. Sabor je pod oružničkim nadzorom zasjedao još 10 dana nakon što je «Izjava» podnesena. Radi toga je dr. Kosto Vojnović podnio interpelaciju predsjedniku, koji je odgovorio «da se uzrujanost slegla, da je uzrujanost prestala» i da će dokinuti tu mjeru.

Na «Izjavu» dvanaestorice, 20 zastupnika iz Krajine podnijelo je svoju «Izjavu» 28. prosinca 1863. u kojoj ponajprije zahvaljuje kralju da se je «udovoljiti udostojao želji našoj i ovog Sabora, da se jednom u vojne svrhe otudjeni dio ustavnosti privede». Potpisnici izjavljuju da priznaju državno-pravni temelj. Uz to traže da se ukine vlast kraljevskog povjerenika za bivšu Krajinu, da se sva općepriznata prava Hrvatske i Slavonije protegnu i na bivšu Krajinu, da se zamijene oni zakoni koji su štetni za Krajinu a stvoreni su bez njenog sudjelovanja, te da se posebna prava i pogodnosti Krajine unaprijed sačuvaju. «Izjava» dvadesetorice zastupnika pisana je ćirilicom, i na nečiju primjebdu da je pisana ćirilicom, kanonik dr. Marko Lončarić je primijetio: «Razumijemo i ćirilicu.»³⁵ Većina je u Saboru tražila ukidanje komesarijata i uz to jedinstveni izborni red za Krajinu i Provincijal. No, dok je komesarijat za Krajinu bio bespredmetan i kralj ga je na prijedlog premijera Tisze 25. prosinca 1863. i dokinuo, odnosno oslobodio bana Khuena časti povjerenika

³² *SD II*, 793.

³³ *SD II*, 794.; usp. Turkalj, *Pravaški pokret*, 228. te M. Gross, *Izvorno pravaštvo*, (Zagreb, 2000.), 418.

³⁴ *SD II*, 794.

³⁵ *SD II*, 847-848.

za bivšu Krajinu, većina u Saboru je prije raspuštanja Sabora morala prihvatiti oktroyirani izborni red za Krajinu i za buduće izbore.³⁶

Dr. Gjuro Pilar bio je u Hrvatskom saboru od prosinca 1883. do kolovoza 1884. Nije se puno javljao za riječ, ali je njegov nastup s jedanaest sumišljenika kada je potpisao «Izjavu» kojom se ne priznaje Nagodba, svakako vrijedan politički čin. Djelo je on pravaša, ali je u njemu, vidimo, sudjelovao i Pilar. U Saboru je govorio o izboru verifikacijskog odbora i postavio je dvije interpelacije. Njegov govor o izjavi verifikacijskog odbora koji je predlagao da se svi zastupnici iz Krajine en bloc verificiraju radi uštede vremena, vrijedno je povijesno svjedočanstvo vjerodostojnog svjedoka o načinu na koji su vođene predizborne kampanje u nagodbenoj Hrvatskoj. Koliko god je sam za sebe rekao da je «prijatelj izglađenja», ipak je htio svjedočiti o izbornom postupku u Brodu, ali koji nije bio karakterističan samo za Brod. Sam je bio svjestan da, kad su ga Brođani počastili kandidaturom za saborskog zastupnika, nisu u njemu vidjeli «nikakve političke izražene ličnosti». Jednostavno, htjeli su «odlikovati svoga sina komu su poznavali oca i djedove». Uz to, preporučivao se i svojim snošljivim stavom prema Srbima, što je Brođanima također bila važna kvaliteta. Kad je prihvatio kandidaturu, vodila ga je želja da svom gradu pomogne, a ne uvjerenje u njegovu «Bog zna kakvu sposobnost za politiku». Vjerovao je ipak da će «svojim znanjem moći što god za obće dobro doprinieti» na kulturnom području.

U jedinom govoru u Saboru, Pilar je, kako je već rečeno, ostavio dragocjeno svjedočanstvo kako se vodila predizborna kampanja. On je uživao ne samo autoritet znanstvenika, nego i moralne osobe, pa nema razloga da uskratimo povjerenje njegovim izjavama. I on svjedoči, a i izvori sa svih strana odjekuju prosvjedima na tu temu, da su činovnici udarna snaga agitacije vladinog kandidata. Tako je u Podvinju načelnik rastjerao skupštinu Pilarevih pristaša pod izgovorom «da nije pravovremeno odobrena dozvola». Kad je obilazio sela Bebrinu, Klakar i Kute, na kola mu je kao nepozvan gost sjeo oružnik, koji ga je dalje pratio «od sela do sela». U Trnjanima, gdje je trebao imati predizborni skup, vlasti su sve koji su se okupili prisilile da odu. Ostao je jedan čovjek, a i taj jedan je dobio osobno prijetnju zbog koje je napustio gostionicu. Pilar je ostao sam u dvorani.

Za razliku od njega kao kandidata opozicije, vladin kandidat je imao baš činovnički aparat neograničeno na raspolaganju u kampanji. Pilar ističe: «Kako se postupalo s mojim protukandidatom? Gospodo, ciela četa činovnika i sudaca pratila ga od mjesta do mjesta, kamo je dolazio, tamo su gonili seljake, da moraju pod kazan doći, da slušaju rječ vladinog kandidata.» Pilar je dapače ustvrdio: «K tomu se dade dokazati, da je sav taj postupak potaknut iz

³⁶ M. Gross, *Izorno pravaštvo*, 419.

Zagreba.» Izbornici sela Donja i Gornja Bebrina, Klakar i Kutu bili su spremni dati svoj glas Pilaru. No, vlasti su se dosjetile kako to spriječiti: taj kraj brodskog izbornog kotara u dužini 7,5 km bio je jednostavno proglašen sanitarnim kordonom. Na nasipe je bila postavljena oružnička straža i nitko nije mogao niti u Brod niti iz Broda. Ljudi su pokušavali preplivati, ali su svoj pothvat platili zdravljem jer su se mnogi porazbolijevali.

Pilar navodi još jednu metodu sprečavanja izbornoga prava. Narod u Krajinu navikao je koristiti šume za svoje potrebe, no to je raznim reformama država sprječavala. Prekšitelje je vlast pozivala na odgovornost baš u vrijeme izbora i zatvarala. U vrijeme izbora izašla je pjesma «Krajišnikom uoči izbora», koju je narod prozvao «Krajiškom vilom». Mnogi su izbornici za koje se znalo da će glasovati za kandidata opozicije zatvoreni nakon premetačina kuće kad je kod njih nađena «Krajiška vila». Pilar navodi primjer kada je načelnik u kući jednog seljaka podmetnuo u molitvenik tu «krajišku vilu», da bi mogao uhititi inače utjecajnog seljaka.

Pravi mali rat vodio se u samom Brodu. «Neda mi se, gospodo, da vam opisujem one strahote, kojih sam bio svjedokom u Brodu, u noći pred izbor. Ciele te noći nisam oka stisnuo, tolikom su bukom stražari i četnici natjerivali seljake po gradu, i ovi bježali od kuće do kuće, moleć da im se dade utočišta. Tako je bilo u oči izbora, a bolje nije išlo ni za samog izbornog čina.»³⁷

Nakon izbora i poraza vladinog kandidata, počela su osvećivanja onima koji su glasovali za opozicijskog kandidata. Tobože za dobro građana, a u biti samo da se šikaniraju izborni pobjednici, poduzete su neke mjere. Brod je bio grad čije su kuće napravljene od drveta, jer je u blizini bila tvrđava, pa je svaki Brođanin kod gradnje kuće morao potpisati revers da će kuću srušiti u slučaju rata. Kad je krov prokišnjavao, tražilo se da ga vlasnik kuće pokrije crijepom. Uglavnom se to tražilo od Pilarevih izbornika. Kad to vlasnik kuće nije mogao, a najčešće nije mogao, uz to ni krov nije mogao izdržati crijepa, vlasti su nametale globe. Bila je to odmazda za pretrpljeni poraz.³⁸

Uz ovaj govor, Pilar je, kao što rekosmo, u Saboru postavio još dvije interpelacije. Jedna se ticala porabe korunove žeste kod pravljenja rakije, a druga zaštite savskih obala. Govorio je kao čovjek koji poznaje prilike jer je obišao cijelu Hrvatsku za svoje znanstvene potrebe, ali je upoznao život naroda što je uvijek smatrao svojim velikim kapitalom. Uočio je na tim putovanjima vrline, ali i mane naroda. Tako upozorava na važnost prvih, najranijih godina za odgoj djeteta, kojima se u narodu, iz neznanja, ne posvećuje gotovo nikakva pažnja. Druga mana na koju upozorava je «da nema izobilja radinosti u naroda našega». Doseljenici npr. rano ustaju i idu raditi, «a vidim brata Srbi-

³⁷ *SD II*, 859.

³⁸ *SD II*, 859.

na u osam sati gdje hvata volove u jaram, i pitam ga, kuda tako kasno?» Ovaj odgovori da ide na posao, ali pronalazi razne isprike što ide kasno. Ni čistoća u našeg naroda nije vrlina na glasu. Ne radi se toliko o osobnoj higijeni, koliko o zapuštenosti imanja, pa «kad podješ slavonskimi seli i donekle hrvatskimi, vidiš dvor i plotove zaraštene stirinom, sve stvari porazbacane...» Narod bi, upozorava Pilar dalje, trebalo upućivati na štedljivost, koja je nekad bila više na cijeni. Ni poduzetnost nije odlika koja je na glasu. Posebno je svratio pozornost na jednu manu, «ta je mana sve to više širenje uporabe žestokih pića». Pilar ističe da je kod naših seljaka rašireno uvjerenje «da ne može seljak na polje, ako se ne okriepi» rakijom. «Kad se umori radom, onda se opet okriepљуje» rakijom. Seljak strada ne samo zbog loših navika, nego i neznanja. Dok je mogao sam peći rakiju, «mogao se dobre kapljice napiti». Ali razne naredbe vlasti uništavaju malu proizvodnju i industriju, pa je seljak prisiljen prodati svoj kazan. No, to najčešće nije prijavio, pa je zbog nezakonite trgovine morao platiti 50 for. globe. Ako nije mogao platiti globu, a najčešće nije, prodali su mu konja ili vola i tako ga doveli na prosjački štap.

Ono na što je kao na posebno opasno zlo svratio pozornost jest da se iz Ugarske uvozi u Hrvatsku špirit. Taj je špirit pravljen od koruna (krumpira), od kojega se pravi škrob, koji se pretvara u šećer iz kojega se pravi žesta, koja sadrži otrov amilalkohol. Pilar upozorava na njegove zle posljedice za pojedinca pa i za generacije. Napominje da je Vlada još 25. listopada 1881. izdala naredbu u kojoj se svom snagom oborila na patvorenje špirlita i vina. U početku je ova naredba polučila priličan uspjeh, ali s vremenom njezin dobar učinak je počeo opadati i vratilo se staroj lošoj praksi donošenja dobrih uređaba koje se nisu poštovale. Zato je Pilar u svojoj interpelaciji upozorio Vladu da je naredba od 24. listopada 1881. gotovo «posve izvan krieposti stavljena», i da spekulanti u zemlju uvoze korunovu žestu, koja je zapravo otrov od koje se pravi rakija i prodaje seljaku. Pilar je želio znati namjerava li Vlada «toj na zator naroda zloporabi» stati na put strogom primjenom spomenute naredbe.³⁹

Isti dan stavio je još jednu interpelaciju. Ticala se rijeke Save, koja je «u ¾ svoje dubljine... brodiva», tj. plovna. Pilar žali da se u Hrvatskoj ne znaju iskoristiti prednosti koje Sava donosi zemlji kroz koju protječe. «Da je naša rieka Sava u kakvoj kulturnoj zemlji, kao što je Belgija, Holandija, Italija, od nje bi čudesa napravili dotični narodi: Sava bi postala akterom prometa i kulturnoga rada.»⁴⁰ Ističe kako pozvani faktori nisu za regulaciju Save ništa učinili. Od Siska do Broda i dalje Sava je najvećim dijelom plovna, ali je mjestimice plitka, pa brodovi zapinju o dno dok plove. Brodski zastupnik primjećuje da je Sava uvijek «brodiva» na područjima gdje su s obje strane obale rasle vrbe, koje sprečavaju da se obala ruši. Na mjestima gdje Sava nije

³⁹ *SD II*, 1690.

⁴⁰ *SD II*, 1691.

plovna, obično nije bilo nikakve vegetacije. Taj je problem narod rješavao na temelju dugotrajnog promatranja i iskustva. «Naši su stari ili instinktivno znali, da vrba ima obrambenu moć proti udarcem valovah rieke, a možda je bilo i ljudih, koji su to znali, pa su naredbe izdane, te se vrba sadila.» Pilar upozorava na iskustvo Brođana kad je 60-ih godina gradonačelnik postao jedan Nijemac naviknut na sređene i uredno regulirane obale rijeka. Prvo što je učinio kad je vidio šikarom i vrbljem zaraslu obalu, dao je da se vrbe posijeku. Rezultat se uskoro pokazao: obala se počela urušavati, u opasnosti su bile i najbiliže kuće, pa su se vrbe morale nanovo saditi. Pilar je u obrazloženju interpelacije predložio praktično sredstvo: «Ako je tome tako, a nemamo sredstava da reguliramo rieke, kušajmo to sredstvo.» Ovo je bio prijedlog čovjeka koji je svjestan da je najbolja zaštita reguliranje obala, ali u nedostatku novaca ili volje da se problem riješi, predlagao je prokušano sredstvo koje je priroda davala. Sadnjom vrbe obala se učvršćivala, rijeka se nije širila nego sužavala, a time postajala i dublja, odnosno plovnija.

To je iskustvo motiviralo i njega na interpelaciju koju je postavio Vladi: je li joj poznato da vrba na obali Save propada bilo zbog intervencije ljudi, bilo prirode, a upravo je vrba najbolja prirodna brana za očuvanje riječnih obala. Zbog toga se rijeka širi, obale urušavaju, rijeka postaje plića i teža za plovidbu. Uz to Sava postaje opasnija za naselja. On pita Vladu hoće li što poduzeti da se vrba sadi na obali, kako bi je učvrstila. Naravno to bi isto trebale učiniti vlasti s bosanske strane, pa pita jesu li se, i hoće li se dvije odgovorne vlasti dogovoriti o tom važnom pitanju.⁴¹

Pilareve interpelacije su važne kao sličice iz praktičnog društveno-kulturnog života. On se nije upuštao u praktičnu politiku, nego u praktične životne probleme. Kad je vidio da se ne će puno raditi na regulaciji Save, i da to ovisi o «višim faktorima», predlagao je sredstvo koje je život potvrdio praktičnim, korisnim i dobrim. Nije ova interpelacija pokazatelj njegovoga konzervativizma, nego odraz praktičnih prilika i želje da kao saborski zastupnik barem nekako pomogne narodu kojega su vrlo često ugrožavale poplave Save. Te su interpelacije rezultat Pilareva profesionalnog i osobnog svjetnazora u osnovi vrlo vrijedna inicijativa, nasuprot objektivnim okolnostima uvjetovanoj pretjeranosti političkih rasprava u Hrvatskom saboru.

Dr. Gjuro Pilar je u Hrvatskom saboru bio izabran (31. prosinca 1883.) u saborski Odbor za bogoštovlje i nastavu. Od krajiških zastupnika u taj su odbor bili izabrani još Petar Mandić, Danilo Banjanin i Ivan Kukuljević.⁴² U

⁴¹ *SD II*, 1691.

⁴² Oni su se pridružili članovima Odbora koji su izabrani na početku saborskog perioda 29. rujna 1881.: dr. Marko Lončarić, dr. Franjo Marković, Matija Mrazović, dr. Stjepan Spevec, Ćiril Turalo, dr. Stjepan Vučetić i Ljudevit Vukotinović, koji je bio i predsjednik Odbora.

ovom osmomjesečnom periodu, koliko je Pilar bio zastupnik i član Odbora za bogoštovlje i nastavu, Odbor je rješavao, uz neka manja, važno pitanje utemeljenja ratarnice u Požegi. Vlada je 5. lipnja 1884. dostavila Saboru na raspravu osnovu zakona o utemeljenju te škole, a Sabor ju je proslijedio Odboru za bogoštovlje i nastavu na predhodnu raspravu.⁴³ Odbor se sastao 18. lipnja 1884. «te je nakon svestrana razmatranja jednoglasno usvojio... u celosti i u pojedinosti toli ovu zakonsku osnovu, koli i plaćevnu šemu činovničkoga i službeničkoga osoblja na kralj. zemalj. Ratarnici u Požegi».⁴⁴ Vukotinović je potom predložio da Sabor prihvati zakonsku osnovu koja je na dnevni red za generalnu i specijalnu debatu stavljena 1. srpnja 1884. O toj školi i mjestu gdje će biti razmišljalo se još od 1878. Dilema je bila između Požege i Osijeka. Požega se pokazala spremnija i za žrtvu da dobije školu. Na raspolaganje je stavila 150 jutara zemlje besplatno, dok je Osijek izdvojio 123 jutra uz cijenu po 100 for. za jutro zemlje.

Sabor je prihvatio prijedlog Odbora za bogoštovlje i nastavu u kojem je i Pilar imao riječ. Za požešku ratarnicu Vlada je izdvojila 20 000 for. Škola je stajala pod neposrednom upravom Vlade, Odjela za unutarnje poslove. Ratarnica je imala dvogodišnji tečaj, a u zavodu su se obrazovala djeca iz seljačkog staleža za koje se imao u zavodu urediti i internat. Zavodsko činovništvo imenovao je ban, kojemu je bila povjerena i provedba zakona.⁴⁵

Zaključak

Dr. Gjuro Pilar kao političar i saborski zastupnik daleko je zaostajao za ugledom dr. Gjura Pilara kao znanstvenika i profesora. Prihvatio je kandidaturu na poticaj dr. Ignjata Brlića i kandidirao se za saborskog zastupnika 1883. u ime Neodvisne narodne stranke u izbornom kotaru Brod na izborima za područje bivše Vojne krajine, kojim se ona vraćala u Sabor nakon 1865. Ti su izbori bili važni jer su rješavali pitanje hoće li Narodna stranka postići apsolutnu nadmoć nad opozicijom. Uz to, važno je bilo i kako će se usmjeriti srpska politika.

Na izborima 19.-21. travnja 1883. Narodna stranka je od 35 mandata osvojila 25, među kojima su 18 bili Srbi, od kojih je 17 bilo odanih mađaronskoj stranci. Stranka prava osvojila je 6 mandata, Neodvisna narodna stranka doživjela je potpun poraz: izabran je samo jedan njezin kandidat, i to dr. Gjuro Pilar u Brodu na Savi. I na Pilarevom primjeru pokazuje se da je udarna snaga Narodne stranke na izborima bilo fanatično odano činovništvo, koje se u pot-

⁴³ *SD II*, 1121.

⁴⁴ *SD II*, 1403.

⁴⁵ *SD II*, 1407-1408.

punosti stavilo na raspolaganje vladinom kandidatu. Seoski izbornici i birači doživljavali su najveće progone, ali su oni bili najčešće odani opozicijskom kandidatu. Ta je odanost zahtijevala vrlo često i izuzetnu hrabrost. O svojem iskustvu s tim u vezi svjedočio je u Saboru i dr. Gjuro Pilar.

U osam mjeseci koliko je njegov saborski mandat trajao, Pilar nije pokazao neku posebnu djelatnost u hrvatskom parlamentu. Najvažnija je svakako činjenica da je potpisao «Izjavu» dvanaestorice zastupnika iz bivše Krajine, kojom se osporava pravovaljanost Nagodbe i svih drugih državnopravnih promjena koje su donesene bez sudjelovanja zastupnika iz Krajine. Uz to Pilar je održao govor, koji je vjerodostojan povijesni dokaz o sudjelovanju i značenju činovničkog aparata u izborima u Hrvatskoj. Njegove dvije interpelacije o prodaji otrovnog špirita koji se uvozi iz Ugarske i prodaje sve više u Hrvatskoj, i briga za uređenje i osiguranje savske obale, pokazuje da Pilar nije bio sigurno politički talent, ali je svakako bio osjetljiv za svakodnevne probleme ljudi, pa je htio da se u konkretnim nedaćama koje donosi život pomogne narodu. U Hrvatskom saboru bio je član Odbora za bogoštovlje i nastavu u kojem je i svojom analizom vladine inicijative pripomogao osnivanju ratarnice u Požegi.

Summary

SKETCHES OF THE POLITICAL WORK OF GJURO PILAR, MEMBER OF PARLIAMENT FROM BROD

This work analyses the political work of Dr. Gjuro Pilar, Member of Croatian Parliament (Sabor) from Brod, elected in 1883 during the first parliamentary elections after the reincorporation of the Military Frontier. Pilar did not show any great political talent and in that domain he was far behind his own achievements as a scientist. Political opponents of the Party of Right acknowledged Pilar's great scientific reputation and personal honesty, but considered him to be "a veritable child" as far as politics was concerned. In Parliament he signed the "Declaration" of the twelve newly elected Members of Parliament of the Military Frontier disputing the validity and constitutionality of the Hungarian-Croatian Agreement. The result of his eight-month work in the Croatian Parliament were two interpellations in which Pilar's sensitivity to the everyday problems of common people is visible and a speech in which he emphasized the role of the bureaucracy in elections siding with the governmental candidate, which was the characteristic of all parliamentary elections in Croatia.

Key words: Dr. Gjuro Pilar as a politician, elections for the Croatian Parliament 1883, People's Party, Serb Independent Party, Serb Club, elections in Brod in 1883

(Sažetak prevela: Mica Orban Kljajić)